

CSABA LÁSZLÓ

Az intézményi gazdaságtan megújulása

Ez az írás egyfelől állapotjelentés, másfelől a *Journal of Economic Literature* által meghonosított értékelő szemle. Ennek alapján bemutat és értékkel egy sajátos – nem csak közgazdasági – irányzatot, és vizsgálja annak kibontakozási és alkalmazási esélyeit. Mind a jelen, mind a jövő tekintetében feltételezzük a neoklasszikus szintézis meglévő keretein belül maradó közelítések főáramként való érvényesülését a világ közgazdaságtanában. Ugyanakkor a globális pénzügyi és gazdasági válságok, valamint a rendszerváltozás és a jelenleg előretörő, illiberális hibrid rendszerek értelmezéséhez pótolhatatlan elemzési keretet nyújt az önazonosságát és sajátos eszközrendszerét fel nem adó intézményi iskola.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: B15, B41, B52.

A modern közgazdaságtanban nem szokás a fogalmak körüljárására és a kategóriaválasztás indoklására pazarolni az időt. Holott – a természet- és élettudományoktól eltérően, ám más társadalomtudományokhoz nagyon is hasonlóan – e téren a viták gyakorta éppen abból fakadnak, hogy a szemben álló felek mást értenek ugyanazon a fogalmon, és más szempontok alapján minősítenek sikeresnek, szépnek, hatásosnak vagy épp követendőnek egy-egy megoldást vagy meglátást.

A tudományos bizonyítás közismert nehézségei csak súlyosbítják a helyzetet. Például a tények és az értelmezések mibenléte és kölcsönviszonya, a megszokottá vált elkülönítés ellenére, egyáltalán nem tekinthető lefutott ügynek (*Török* [2009]). Mégis a legtöbben – önkényes – definíciók alkotása révén vélik ezt megoldhatónak.

Cikkünk tárgyával, az intézményi gazdaságtannal sincs ez másképp. Ilyenkor az önkényesség, a véletlenszerűség és az ezekből is adódó zűrzavar elkerülésére

* A cikk a World Interdisciplinary Network for Institutional Research és a Forum Mysli Instytucjonalnej közös konferenciáján tartott plenáris előadáson alapul (IPAE UP, Krakko, 2020. február 20–22.). Köszönettel tartozom *Geoffrey Hodgson*, *Claus Thomasberger* és egy névtelen bíráló alapos kritikai észrevételeiért.

Csaba László az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, Közép-európai Egyetem, Bécs és BCE Összehasonlító és Intézményi Gazdaságtan Tanszék (honlap: www.csabal.com).

A kézirat első változata 2020. június 22-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2021.1.14>

érdemes a modern világáram bibliájának tekinthető New Palgrave legutóbbi, 2019-ben megjelent kiadásához folyamodnunk, amely *online* formában a Springer kiadó gondozásában jelent meg.¹ Az egyes témakörök meghatározó személyiségei jegyezte bő szócikkek iránytűként szolgálhatnak a megalapozott és a világszínvonal értelmezési keretének számító paraméterek szempontjából. Nem utolsósorban azért, mert a 2008-ban nyomtatásban is megjelent előző kiadást alapvetően és többször is átirták. Ahogy a SpringerLinken írják, dinamikus online változatban, vagyis folyamatos frissítéssel éltek.

Az intézményi iskola három szintje

Az Intézményi gazdaságtan szócikket a 2019-es New Palgrave-ben továbbra is Warren Samuels jegyzi.² Ő – 2011-ben bekövetkezett haláláig – az elmélettörténet és a „régikola” vezérképviselőjeként volt ismert. Megfogalmazásában az intézményi irányzat a makrogazdaság szervezetére, erőviszonyaira, a társadalmi folyamatokkal való kölcsönhatásra, valamint a kormányzati szerepvállalás különböző célszerű(tlen) formáira összpontosít, szemben az egyéni jóléttel és a hatékony forráselosztás általános (mikro)ökonómiai alapelveivel és szempontjaival. Az új intézményi iskola – ugyancsak a New Palgrave leírásában³ – „azzal foglalkozik, hogy miképp befolyásolja az intézmény az egyén üzleti, kereskedelmi döntéseit és jólétét”. Nehéz nem látni – és erre a vonatkozó Wikipédia-szócikk is utal –, hogy ez utóbbi törekvés a főáram, mindenekelőtt a mikroökonómia felvetéseivel rokon, ennek szemüvegén keresztül és eszközei révén értelmezi az ismétlődő játék szabályait. Vagyis: az oksági folyamatot épp fordítva írja le.

Nem lehetünk meglepve azon, hogy az utóbbi megközelítés befogadást nyert a főáramba – Coase, Williamson, Oström, North, Banerjee és Duflo a Nobel-díjjal is eljutott. Ezzel szemben a régi intézményi iskola – a maga történeti, makro- és politikai közelítésével – a partvonalon kívül rekedt, udvariasabban: a heterodoxia terepén maradt (*Rutherford* [2001]). Hasonló kettősség érvényesül a Keynest követő irányzatoknál is: az újkeynesiánusok – így az e cikkben is idézett Blanchard és Summers vagy Stiglitz – befogadást nyertek a főáram szentélyébe, míg a kapitalizmuskritikus posztkeynesi irányzatról ez nem mondható el.

Az elmúlt két évtized egyik nagy kérdése volt és maradt az, hogy a neoklasszikus főáram mennyiben befogadó, és mekkora átalakulásra kész. David Colander és szerzőtársai képviselik a nemzetközi irodalomban a legerőteljesebben azt a nézetet, hogy a főáram természete szerint változókéony, és ezért befogadóképessége elvileg végtelen (*Colander és szerzőtársai* [2004]). Talán azért, mert mi is épp ezt kívántuk volna, Szabó Katalinnal magunk is hajlottunk e nézet elfogadására (*Szabó* [2003], *Csaba* [2009] 764–766. o.), mint ahogyan a nemzetközi irodalomban *Hodgson* [2009]

¹ <https://link.springer.com/referencework/10.1057/978-1-349-95121-5>.

² https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1057/978-1-349-95121-5_1104-2.

³ A szócikk szerzője *L. J. Alston*, az Indianai Egyetem tanára (https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1057/978-1-349-95121-5_2468-1).

és *Colander és szerzőtársai* [2010]. Ez azonban utópiának bizonyult. A főáram építkezése belsőleg koherens, elméletileg és módszertanilag is. Mi több: a matematikával azonosított elmélet eleve súlyos korlátokat szab mindenféle kitérőnek és átalakulásnak (*De Vroy* [2016], *Lawson* [2015]).

Jó áttekintést ad a multidiszciplináris intézményi kutatások nemzetközi hálózatának (*World Interdisciplinary Network for Institutional Research, WINIR*) osztályozása is arról,⁴ hogy művelői a világban mit sorolnak az intézményi közelítésbe. Ez a vizsgálatoknak mind tárgyára, mind pedig módszerére nézve közvetlenül hat. Beleértjük ebbe azt is, hogy mit tekintünk eredményesnek, mit értékelünk újszerűnek, és mit pusztán más területen ismert eredmény átvételének. A fő szempontként a valóságban érvényesülő – s nem pedig a kívánatosnak vélt – társadalmi normák meghatározó szerepét emeli ki minden tudományterületre (szociológia, történettudomány, politológia, közgazdaságtan és a folyamatok bölcséleti értelmezése, nemzetközi tanulmányok) érvényesen. A módszertanban pedig a statisztikai elemzés, a történeti és minőségi módszerek elismerése, az adatelemzés, továbbá a folyamatok bölcséleti értelmezése szerepel. Mindez nagyjából a jelenleg uralkodó paradigma, a mikroalapozás követelményének és szempontjának ellentettjeként értelmezhető. A támogatott kutatási irányok közt a viselkedési megfigyelések beépítése (a szélesen vett lélektan), a társadalmi és az összehasonlító elemzés, az intézmények és a – főáramból kizárt – jog és pénzügy, az intézmények és a technológia, valamint a K + F + I intézményi feltételei szerepelnek még.

Ha elmélettörténeti metszetben vizsgálódunk, akkor sem egyértelmű, mit tekintünk az intézményi iskola részének, és mit nem. Az áttekinthetőség kedvéért három elemzési szintet vagy kutatási irányt különítünk el egymástól.

1. Az első irányzat az *elvont elméleté*. Ezt az intézmények filozófiai és történeti alapú megközelítése jellemzi. Ez a gazdaságtól élesen el nem váló, azt alakító hatalmi-uralmi viszonyok beépítésével ad magyarázatot részint a való világban megfigyelt, részint abból elméletileg általánosított törvényszerűségekre. Ennek az irányzatnak első képviselője volt az amerikai Thorsten Veblen a dologtalanosztály-elméletével (*Veblen* [1899/1975]). Őt követte John Commons, aki az egyik első – 921 oldalas – nagymonográfiát publikálta e témában (*Commons* [1934]). A klasszikus korszak meghatározói azonban e téren is a – mára jórészt elfelejtett – német közgazdászok voltak. Mindenekelőtt Gustav von Schmoller, a német történeti iskola legendás alakja, akinek a hatása négy évtizeden át meghatározó volt a közgazdaságtanban. Különösen 1882 és 1913 közt, a berlini Humboldt Egyetem tanszékvezetőjeként, volt rendkívüli befolyása az egész közép-európai térségben, és persze az akadémiai előléptetésekben is. Bő negyedszázadon át (1890–1917) volt az akkoriban egyeduralkodó és az egész közép-európai társadalomtudományt átfogó Verein für Socialpolitik elnöke, és ebben a minőségében mind a közgazdaságtan módszertanáról (Carl Mengerrel), mind annak érték meghatározottságáról (Max Weberrel) máig ható érvényű, klasszikus vitákat folytatott le.

⁴ https://winir.org/?page=about&side=about_winir.

A német történelmi iskola legmaradandóbb eleme a ma analitikainak nevezett közelítés, a Carl Menger és követői nevéhez kötődő deduktív, formalizált leírás mint társadalmelemzési eszköz elvetése. A két közelítés közti vita, a *Methodenstreit* fél évszázadon át uralta a tudományszakot (*Surányi-Unger* [1930/2010]), és mit sem veszített jelentőségéből, hiszen a 2019-es New Palgrave is külön szócikkben foglalkozik vele (Daniel Füsfield tömör áttekintésében).⁵

Az amerikai intézményi iskola igen nagy hatású exponense volt Kennedy elnök tanácsadója, John K. Galbraith, aki elsőként mutatta be a nagy cégek nem nyilvános, de annál hatásosabb szerepét a politika és a társadalom legtöbb szeletében (*Galbraith* [1970]). Ez a munka ideáltipikusan viseli magán az iskola meghatározó vonásait, még-hozzá mind a kérdésfelvetés, mind a kutatási módszerek tekintetében. Az új intézményi iskola (németül: *ökonomische Theorie der Politik*) ennek épp az ellenkezője. Lényege épp a mikroökonómiai közelítés kiterjesztése ama területekre, ahol ez korábban egyáltalán nem volt szokásban. Ez voltaképp Gary Becker „közgazdasági imperializmusának” programja, aki a bűnözéstől a házasságkötésig mindent ezen az alapon kívánt megmagyarázni. Ez az irányzat évek óta megjelenik a hazai felsőoktatási intézmények közül többnek is a tananyagában, ezért e cikkben csak érintőlegesen tárgyaljuk.

Az intézményi iskola legpatinásabb fóruma a jelenleg 176. évfolyamában járó, tübingeni *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, amely hagyományosan főleg a jog és a gazdaság határterületi kérdéseire összpontosít. A Cambridge-i Egyetem kiadója gondozta *Journal of Institutional Economics*, valamint a Luigi Pasinetti és Amartya Sen által is jegyzett *Cambridge Journal of Economics* – eltérő súlyponttal – a különféle versengő heterodox irányzatok fóruma, semmiképp sem kizárólag az intézményi közelítésé. A heterodoxia különféle irányzatát megjelenítő meghatározó szerzők interjúit csokorba gyűjtő újabb kötet jól mutatja, hogy az intézményi irányzat a kritikai közelítések közül csak az egyik, és vélhetően ma már nem is a legbefolyásosabb (*Mearman és szerzőtársai* [2019]). Az iskola vezéralakja kétségkívül a londoni Loughborough posztgraduális egyetem professzora, a *Journal of Institutional Economics*-ot negyedszázada jegyző Geoffrey Hodgson, akinek munkássága önálló cikket is megérne.

2. Fontos kiemelnünk, hogy a fentiekben csak az elméleti közgazdaság-tudományban megjelenő irányzatokra szorítkoztunk. Nem kevésbé fontos – sőt a döntéshozatal szempontjából még hangsúlyosabb – az *alkalmazott gazdaságtani* közelítés. Ennek a második elemzési szintnek/kutatási irányznak, amely természeténél fogva kevésbé elvont és értelemszerűen tér- és időfüggőbb, része az alább még elemzendő tranzitológia (a rendszerváltozás gazdaságtana), amelynek globális szinten is kiemelkedő művelője az idén 92 esztendőes Kornai János. A kelet-közép-európai térség mellett Kelet-Ázsia szempontjából is fontos ismeretanyag két irányban is bővült az elmúlt évtized során.

Egyfelől: kellő történelmi rálátás mellett elhalványulni látszik a posztkommunista átmenet egyedisége. Főleg a szociológia, a történettudomány és a nemzetközi tanulmányok bevonása révén jobban láthatóvá válnak a más időszakok és földrészek „nagy átalakulásával” kialakuló párhuzamok, amelyek jórészt az intézményépítés, valamint

⁵ https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1057/978-1-349-95121-5_773-2.

a pályafüggőség–pályateremtés kettősére vonatkoztathatók (*Merkel és szerzőtársai* [2019]). Másfelől: a tisztán gazdasági elemzésekben is rendre kiemelik: az évtizedes szinten is fenntartható politika – amely a nyugdíjrendszertől a területfejlesztésen át az oktatásig kívánatos lenne – a korábban is emlegetett koherencia mellett ütőálló intézményeket is feltételez, méghozzá szegény és gazdag országokban egyaránt (*Bourguignon és szerzőtársai* [2020]).

3. Végül létezik az intézményi közelítésnek egy harmadik, fontos és elterjedt elemzési szintje/kutatási irányzata, amelyet ebben a cikkben nem tárgyalunk. Ez az üzleti tudományok egy kiterjedt ága, amely az elmúlt négy évtizedben nem csekély népszerűsége tett szert. Az elemzők azt vizsgálják, hogy a világ nagyobb részében miért nem alkalmazzák az elvileg leghatékonyabb angolszász kapitalizmus megoldásait a vállalati gyakorlatban. Hogyan lehet a maga közegében eredményes a – számunkra oly különös – japán, svájci, német vagy közel-keleti megoldás (*Whitley–Zhang* [2016])? Ez az irányzat folyamatosan emlékezteti az elmélet művelőit: az optimalitás csak nagyon elvont szinten ragadható meg általánosságban, modelljelleggel, a gyakorlatban a kontextualitás a perdöntő (*Rosefielde* [2013]).

Két paradigma – két program

A paradigma – a New Palgrave nyomán összegezve – egy kutatási terület egészét átfogó és meghatározó elvek és gondolatok rendszere, amely jellegénél fogva sem igazolásra, sem cáfolatra nem alkalmas. Témánk szempontjából érdemes kiemelni, hogy az institucionalizmus elnevezés – vagyis az azonos címke – legalább két, gyökeresen eltérő közelítést jelenít meg. Egyfelől létezik a régi intézményi iskola (*Hodgson* [1989], *Rutherford* [1999], *Samuels* [2000]), amely éberén őrzi azt a német–amerikai hagyományt, amellyel szemben a mai főáram előfutárai (így Walras, Menger, Edgeworth) az 1870-es évtizedtől kezdve magukat meghatározták – jórészt a főntebb már idézett *Methodenstreit* keretében. A régi iskola hagyományosan tagadja azt, hogy hasznos és értelmes lehet a társadalom és a gazdaság ügyeiben – a természettudományokat idéző módon – tértől és időtől független összefüggéseket keresni és ezért a matematikai leírhatóságot a siker mércéjéül megtenni. Egyebek mellett éppen azért, mert a hatalmi viszonyok és az alkalmazási területek/összefüggések nagyon is változékonyak. Az intézmények – mint az ismétlődő játék – írott és íratlan szabályai esetről esetre eltérnek. Így ami itt sikeres, amott kudarcot vallhat (az elmélet sérelme nélkül, sőt azt igazolva). Vagyis a régi intézményi iskola a neoklasszika ellentéte, mégpedig a paradigma szintjén. Ez a témaválasztás és a módszer területén is kimutatható, amint ezt a témakör legjobb francia szakértője meg is tette (*Chavance* [2009]).

Más a helyzet az új intézményi iskola esetében. Ez a közelítés kimondottan az új szintézis igényével született (máig legátfogóbb kifejtését lásd *Ménard–Shirley* [2008]). Az a törekvés határozza meg, hogy a neoklasszikus szintézis alkotta főáram szemléletében és eszközeivel vizsgálja ama intézményeket, amelyeket a főáram elemzési keretéből és figyelméből hagyományosan kiszorított. Nem tárgyunk e cikkben a főáram bemutatása és értékelése, amit magyar szerzők is kitűnő írásokban megtettek (*Zalai*

[1999], újabban *Galbács* [2020], értékeléséről *Török* [2009]). Témánk az új intézményi iskola, amely két meghatározó vonással jellemezhető.

Egyfelől: kérdésfelvetéseinél és módszertanában eleve adottnak veszi a főáramban kialakult paradigmát, azaz a természettudományokhoz hasonlóan fő feladatának tekinti a tértől és időtől független, e kötöttségeken átnyúló összefüggéseinek feltárását. Ennek járuléka a matematikai formalizmus, bár nem szükségképp: az osztrák iskola filozófiájában azonos a neoklasszikusokkal (hisz egy töről fakad, bár nem formalizál). És fordítva: a disequilibrium-iskola és a posztkeynesi irányzat formalizál, de nem egyensúlyi elveken (vö. *Lawson* [2015] kritikai áttekintésével).

Másfelől: az új intézményi iskola minden szinten a versenyviszony felszámolására törekszik, s együttműködését a főárammal követelménynek és sikermércének is tekinti. Nemcsak olyan értelemben, hogy keresi és várja a főáram elismerését – például az impaktfaktor alapján előresorolt lapokat keresi írásaival, nem pedig azokat, amelyeket hagyományosan vagy az elemzés tárgya szerint e kérdések vizsgálatának szenteltek. Mi több, *Stefan Voigt*, aki ezt a tárgykört egy mesterszintű tankönyvben összegezte (*Voigt* [2018]), azt tekinti sikere zálogának, ha eredményei inkább többé, mint kevésbé egybeesnek a főáram eredményeivel. Önmagáért beszél az a tény, hogy a 2019. évi közgazdasági Nobel-díjasok elismerését hivatalosan azzal indokolták, hogy a főáram alapelveinek számító mikroalapozásból adódó meglátásokat – terepmunkát végezvén – kísérletileg igazolták (*Csaba* [2020]). Az új intézményi iskola számára az egyensúly felé mozgó piac és a maximalizáló egyed feltevése, a játékelmélet központi szerepe adottság, míg a régiek éppen ennek ellenében lépnek fel (*Spithoven* [2019] 415–417. o.).

Ennek megfelelően a régi intézményi iskola a főárammal szemben álló – közkeletű elnevezéssel heterodox – törekvések zászlóvivőjeként írható le. Különösen igaz ez a – holisztikus közelítéseket és az interdiszciplinaritást soha fel nem adó – fejlődéstanulmányokra, ahogy ezt az irányzat egyik vezéralakja, a Cambridge-ben tanító és a legjelentősebb tudományos kiadóknál publikáló koreai kutató, *Ha-Joon Chang* legutóbbi kötetében kibontja (*Chang* [2017]).

A ma is változatlan vitalitással alkotó régi intézményi iskola megkerülhetetlen, központi meglátása az, hogy a piac nem önszabályozó, hanem társadalmilag konstruált, következésképp a vállalat – Coase-ra visszavezethető leegyszerűsítő – értelmezése téves és félrevezető (*Samuels* [2004], *Hodgson* [2014]). Nem utolsósorban éppen azért, mert a társadalmi összefüggéseiből – köztük a jogi és a pénzügyi közegéből – kiszakított cég nem értelmesebb absztrakció, mint a főáram autisztikus, élvezetmaximáló és erkölcsi-emberi vonásaitól megfosztott központi figurája, a *homo oeconomicus* vagy épp a reprezentatív fogyasztó senkire se illeszkedő ideáltípusa.

Igy nem lehetünk meglepve, ha számos főáramú tanszék, vezető lap és a Nobel-bizottság is lelkesen felkarolta az új intézményi irányzat képviselőit, hisz abban – teljes joggal – a neoklasszikus közelítés kiterjesztését látta, amire már a Samuelson által létrehozott szintézisben is volt példa (akkor a keynesi gazdaságpolitikai meglátásokkal). Ronald Coase mellett *Olivier Williamson* és *Douglass North* biztosan ide sorolható. (Máskor ellentmondásosabb a megítélés, az egyes művek értelmezésétől függően.) Természetesen nagyon igaz, amit *Hodgson* [2014] áttekintése is kiemel, hogy nehéz meghúzni

a szigorú határvonalat még olyan jeles szerzők esetében is, mint Friedrich August von Hayek, Daron Acemoglu, Mancur Olson vagy Barry Weingast. A két kiemelkedő teoretikus, Partha Dasgupta és Sanjeev Goyal identitásmodellje mintapéldája lehet e határesetnek (*Dasgupta–Goyal* [2019]). Mégsem felesleges kiemelnünk az elemzési keret, a fejlődési dinamika és a siker mércéje szempontjából ezeket a régi és tartós eltéréseket a két közelítésmód között. Míg az új intézményiek számára a mikroalapozás és ekképpen az elszigetelt egyén vagy cég (aki/ami szigorúan anyagi értelemben vett racionalitást követ) egyszerűen adottság, a hagyományörzők a makrotémák, a hatalom és a történelem hármasának vonzásában „rekedtek meg”. Igaz, hogy – az interdiszciplinaritás mellett – éppen ezt tartotta az intézményi megközelítés lelkének a maga kutatási gyakorlatában Gunnar Myrdal és tanítványa, a fejlődéstan egyik meghatározó alakjaként ismert Paul Streeten is (*Streeten* [1990]).

A fentiekből érthetővé válik: az új intézményiek jelentős részben már ma is befogadást nyertek a tartalmi szempontból igen rugalmas, de leíró-formai – vagyis módszertani – szempontból annál kötöttebb fősodorba. *Ménard–Shirley* [2014] egészen odáig megy, hogy kijelenti: csak idő kérdése, hogy ők váljanak főárammá. És igaz, a mikroökonómia egyik ága a mai paradigmán belül maradvá válhat akár fősodorrá is, ahogy ez két évtizede is felmerült. Hiszen az csak hangsúlyeltolódást jelent; mi több: a mai makroökonómiában már követelmény a mikroalapozás, és belefér az intézmények jelentőségének elvi beépítése is, különösen a gazdaságpolitikai alkalmazások során.

Kézenfekvő, hogy a régi iskola képviselőinek efféle beépülésre – hát még a kormányrúd átvételére – elvi esélyük sincs. Ahol a kinevezések az A kategóriás folyóiratokban történő megjelenéshez kötődnek, mint az Egyesült Államok Ivy League-be tömörült vezető egyetemén, valamint kisszámú elitista kontinentális intézményben is,⁶ ez önerősítő folyamatot indít el az utánpótlás kiválasztásánál. A kezdő kutatónak, oktatónak végképp nem mindegy, hol jelenik meg, s ennek függvényében mely ajtók nyílnak meg előtte, s melyek nem.

A heterodoxia áramlatairól

A főáramtól eltérő irányzatok sokszínűek. Állapotukról két friss kötetben alapuló értelmezésben adunk rövid áttekintést (*Sinha–Thomas* [2019], *Hodgson* [2019]). Az első kötet egyértelműen a pluralista közelítésekről szól, és ennek megfelelően voltaképpen mindent befogad, ami kívül esik a fősodron. Külön is figyelemre méltó, hogy nem veszi át az angolszász irodalomban igencsak elterjedt nézetet, miszerint minden lényeges vagy forradalmi kizárólag az angliai Cambridge-ben, esetleg a Harvardon vagy a Berkeley-n történhet. A szerkesztők kiemelik két kevésbé ismert országot nagyon is jól ismert szerzőinek

⁶ Elvileg ez a magyar egyetemeken is így lenne jó évtizede, különösen az alapítványi fenntartásúaknál. A gyakorlatot ismerők – és a MAB 2019-es egyetemi tanári követelményrendszere óta – azonban a tudományosság mellett egy sor más szempontot is hasonló jelentőségűnek ismernek el, a kontaktóráktól a pénzszerzésen és a különféle szervező munkákon át az oktatási terhelésig és persze – ki nem mondottan – a klikkszemléletig terjedően.

hozzájárulását a világháramhoz: nevezetesen Ausztrália és India – többnyire Angliában és Amerikában befutott – közgazdászainak teljesítményét.

Amikor azt a kérdést vizsgálják, van-e cambridge-i iskola, *Marcuzzo* [2019] találóan emeli ki: a lényeg itt a neoklasszikus doktrínáktól való idegenkedés, nem pedig egy közös alternatív hitvilág kialakítása volt és maradt (22. o.). *Hodgson* [2019] ezt azzal egészíti ki, hogy ékképpen nem is meglepő az, hogy a heterodox áramlatok között gyakorta nagyobb lehet az eltérés, mint némelyikük és a főáram között (49–83. o.). Ez fennáll mind módszertanukat, mind gazdaságpolitikai javasolataikat, mind pedig általános gazdaságfelfogásukat tekintve. Ez a széthúzás maga is hozzájárul a főáram intézményesült uralmához. Míg a neoklasszikusok „tudják”, mi a tudomány művelésének „egyetlen helyes” útja, és ezért a főszerkesztőket, a tanszékvezetőket és a kitüntetetteket három nemzedék óta ennek szellemében választják ki, a pluralisták egy kanál vízben is megfojtanak egymást. Ezzel egyidejűleg él az ellentétes hiba is: nemritkán ezoterikus nézetek képviselőit is megtűrik maguk közt, és helyet adnak nekik fórumaikon (minőségre való tekintet nélkül), ha a velük egy alomból jövőkről van szó.

A következőkben főbb csoportok szerint mutatjuk be a heterodoxia irányzatait és képviselőit. Ha – a konvencióknak megfelelően – fősodornak az A+ kategóriás (az első tízben szereplő) folyóiratok kínálatát tekintjük, akkor nem meglepő, hogy az eltérő nézetek főképp a – természetük szerint nyitottabb – nagy könyvkiadók gondozásában látnak napvilágot. Mulatságos és szomorú, hogy a tudományérés némely felkent papja és az egyetemi előléptetések döntnökei közül sokan egyszerűen eltekintenek ettől, mintha mi sem lenne természetesebb a társadalomtudományokban. A heterodox irányzatok felsorolása értelemszerűen nem teljes, és nem követi a „Chicagótól mért távolságot” sem.

a) *Az új keynesi iskola* áttört, és meghatározóvá vált a gazdaságpolitikai elmélet szintjén (bár a tiszta elméletben nem). Nem kérdéses a közgazdasági elmélet ismerői számára, hogy történeti és társadalmi szempontból minden korban – Jean-Baptiste Colbert-től David Ricardón át Milton Friedmanig és Amartya Senig – a tudomány művelésének értelmét végső soron a valóság megismerése és (nem kivételesen) a kormányzati döntések befolyásolása adta meg. Ezért aligha követünk el ballépést, ha a gazdaságpolitikai irányzatot is számontartjuk az elméletileg releváns törekvések sorában. A számos lehetőség és példa közül e helyütt csak a nemrég magyarul is megjelent gyűjteményes kötet programadó tanulmányát (*Blanchard–Summers* [2019]) emeljük ki. Magában a kötetben a mindkét oldali „határlépők” igényes és befolyásos köre vitatkozik arról, hogy az állami – és különösen az elmúlt három évtizedben elutasított költségvetési – aktivizmus miként járulhat hozzá a növekedés fenntarthatóságához. Már ebből – hosszabb ismertető nélkül is – belátható, hogy e reprezentatív kötetben az új keynesi iskola áttörését, mondhatni, túlsúlyát érjük tetten. Fontos azt is megfigyelni, hogy ez az irányváltás a vezető tudományos folyóiratok által közölt írások nagy részében egyáltalán nem követhető nyomon. Az említett fordulat kiterjed a korábban axiómaként kezelt elemekre, így a jegybanki függetlenségre és a monetáris finanszírozás tilalmára is. Ez az irányzat a korábbinál kevésbé szigorúan ítéli meg az IMF gyakorlatát is, rámutatva arra, hogy a szervezet 2008 után egyáltalán nem követte a korábbi időszakok doktriner gyakorlatát (*Grabel* [2019]).

b) Az *eklekticizmus* mint elmélet. Nem meglepő az, hogy a tűzközelből érkező vagy épp az elmélet és a gyakorlat közt ingázó szerzők azok, akik körében a leginkább elterjedt, hogy egyetlen elméleti iskolához vagy irányzathoz sem csatlakoznak. Ők az egyedi, vegyes megoldásokat tartják csak életképesnek és célravezetőnek. Ebbe a sorba olyan – eltérő háttérű, de egyként neves – szerzők művei sorolhatók, mint *Auerbach* [2019], *Bernanke* [2017] vagy a hazai szerzők közül *Bod* [2014].

c) Sok esetben jelentkezik a „régiből új tömlőben”. Ez mindenekelőtt a hatvanas évtized slágerének számító *centrum–periféria és függőségi elméletek* felélesztését és alkalmazását jelenti. Ez az irodalom különös reneszánszát éli az Európai Unió és válságkezelése témakörében (*Magone és szerkesztőtársai* [2016], *Varufakis* [2016]). Ebben a közelítésben nem a gazdaságpolitika jellege, nem is az intézményi rendszer minősége, még kevésbé a reformok tartalma, egymásra épülése és fenntarthatósága a lényegi kérdés, hanem a fejlettségi szintek eredendő eltérése és az ezt semmibe vevő nemzetközi gazdaságpolitikai megoldások. Értelemszerűen illik ebbe a nemzetközi pénzügyi rendszer működésének hagyományos keynesi szellemű kritikája is (*Mody* [2017]), ahol a tőkekorlátozások visszaállítása és általában a nemzetek feletti vagy kormányközi szabályozás megerősítése lenne a megoldás.

d) Voltaképp nem lehetünk meglepve azon, ha az illiberalizmus és az állami beavatkozás különféle formáinak újrafelfedezését és tartóssá válását hozó évtizedben a *gazdasági nacionalizmus* hagyományos formái ismét polgárjogot nyertek. Ahogyan lenni szokott, ez előbb a gyakorlatban volt megfigyelhető. A Kínai Népköztársaság például sohasem titkolta efféle törekvéseit. Donald Trump elnöki periódusa és a brexit nyomán azonban ez a vonalvezetés sem egzotikusnak, sem kivételesnek nem tekinthető. Mégis meglepő, hogy az efféle törekvéseket elméletileg általánosító gyűjteményes kötetet az Oxfordi Egyetem kiadója gondolja (*Monga–Lin* szerk. [2019]).

e) Végül szót kell ejteni arról, hogy az intézményi irányzaton kívüli heterodoxia változatai közt tovább él a *hagyományos kapitalizmuskritika* is, a marxista, az újbaldali, a környezetvédő és sok más változatban is. E törekvéseknek nemritkán különféle tudományterületeken számontartott folyóiratok adnak teret. A teljesség igénye nélkül említjük, hogy a heterodox lapok közül többnek jelentős impaktfaktora és idézettsége van, és a szakma klasszikusai közé számítnak. Például a *Review of International Political Economy* 2,8, a *Journal of Political Economy* 2,7 és a radikális *Third World Quarterly* 2,1. Összehasonlításképpen: a vezető főáramú lapok közül a chicagói *Journal of Political Economy* 5,8, illetve a Royal Economic Society – egykor Keynes szerkesztette – lapjának, az *Economic Journal* 2,9 az impaktfaktora.

Külön fejtegetés híján is kirajzolódik, mily egyoldalú – sőt együgyű – a *global economics* programok kínálata a tudomány sokszólamúsága ellenében. E programok végzettje már elmélettörténeti vagy a tudományág helyzetét bemutató, ismeretbővítő stúdiumokban sem találkozik e forrásokkal. Ma már egyre inkább csakis az „egy igaz hit” alapján lehet közgazdaság-tudományi fokozatot szerezni szerte a világon. Nem érdektelen felfigyelnünk arra, hogy az egyik vezető lap, a *Journal of Political Economy* szerkesztői jegyzik azt a mélyenszántó, statisztikai és módszertani alapon álló áttekintést, amelynek az egyik fő következtetése, hogy az öt vezető lapban történő

megjelenés abszolutizálása nem pusztán a szemhatáron kívülre helyezett fontos felismeréseket, hanem a szakmán belül a karrierizmust díjazza az eredetiség és az újító szellem ellenében (Heckman–Moktan [2020] 462–464. o.).

Három évtized hozománya

Az 1990 és 2020 közti időszakban – tudományos és történelmi szempontból egyaránt – kiemelkedő jelentőségű volt a rendszerváltozás kutatása. Nehéz lenne elvitatni, hogy ha valami, ez egyértelmű kísérleti terepévé vált a közgazdaság-tudomány különféle ágainak – az intézményi iskolának pedig, lényegéből adódóan, különösen is. Izgalmas feladatot jelentett az először Kínában és Vietnámban, majd később a világ más pontjain is megjelenő hibrid rendszerek értelmezése. Ezekben a tekintélyelvű politika és a szabadpiaci megoldások változatos elegye jött létre úgy, hogy az többé-kevésbé tartósnak, vagyis az összehasonlító gazdaságtani elemzések számára önálló modellnek tekinthető.

E kérdéskörben is élenjáró szerepet játszott szakmánk magányos óriása, Kornai János, akinek munkásságát épp e lap hasábjain volt módom elemezni, kellően kiterjedt dokumentációval (Csaba [2018]). A 90. születésnap alkalmából tartott konferencia főbb előadásai pedig részint önálló kötetben (Piroska–Rosta [2021]), részint a *Journal of Institutional Economics*-ban megjelentek (Piroska–Rosta [2020]), így nincs szükség ismertetésükre. Ehelyett az intézményi iskola számára – tankönyveken túlmutatóan, elméleti igénytel – megfogalmaznék három olyan tézist, amely az elmúlt három évtized átmenetkutatásából egyfajta hozományként és egyben kutatási programként is adódhat.

1. Ma már a főáram ihlette elemzésekben is közhelyszámba megy annak elismerése, hogy „az intézmények is számítanak”. A pénzügyi válságot és a világjárványt követően ez már a jó modor részének tekinthető. Éppen ezért az állítás kiürült, önmagában sem mire sem kényszerít sem a feltételezések, sem az elemzési eszközök, sem az alkalmazás területén. Ezért valami mást érdemes az intézményi irányzatnak felvállalnia.

Ez pedig az *intézmények perdöntő volta*, vagyis annak kimondása, hogy szerepük nem egy a sok tényező közül. Különösen fontossá válik e felfogásban mindaz, ami nem mérhető, de értelmezhető, és már ma is az üzleti döntések része: az intézmények minősége. Például, ha egybevetjük az uniós és a magyar versenypolitikát (Tóth [2019]), akkor nem kérdéses, hogy tudható és gyakorlati jelentőségű az, amiről szó van.

Hasonlóképpen fontos az is, hogy eme intézmények illenek-e az adott kontextusba. Ha például visszagondolunk az orosz nyugdíjrendszer radikális magánosítására egy olyan országban, ahol a kétezres évek elején a megtakarításoknak már csak hült helye maradt, és nem működik a tőzsde, egyértelmű, hogy elvi szinten miért nem lehet sohasem kimondani, mi is a helyes megoldás.

Végül nem kevésbé fontos, hogy a formális intézmények – főleg, ha újak – hogyan illeszkednek az adott társadalomban évszázadok alatt kialakult informális intézményekhez. Japán például nem vált horizontálisan koordinált társadalommá attól, hogy MacArthur tábornok 1945-ben kötelezte az országot, hogy alkotmányában vegye át az amerikai típusú hatalommegosztási rendszert.

2. Világosan kell látni, hogy *a jó intézmények önmagukban nem oldanak meg mindent*, vagyis a kedvező végeredmény szükséges, de nem elégséges feltételei. A nemzetközi kutatások legalább négy tényezőt emelnek ki azok közül, amelyek keresztezhetik vagy segíthetik a jó intézmények–jó eredmények páros létrejöttét.

a) Szerencsés, ha *az intézmények és a szakpolitikák* egymást támogatják, és fordítva. Például a jecini évtizedben a politikai és kormányzati kötelékeiből kiszabadult orosz jegybank a stabilizációs politika legfőbb ellenfelévé vált. A francia és az olasz államkapitalizmusban létezik ugyan versenyhatóság és versenypolitika, ennek szerepe azonban névleges.

b) A földrajzi helyzet. Ennek jelentőségét különösen az *új gazdaságföldrajz* irányzata emeli ki. Szembeszökő, hogy egy-egy ország kedvezőtlen fekvése leronthatja gazdaságpolitikájának hatását, és ez nem csak Közép-Ázsia vagy a Kaukázus államaiban érzékelhető. És fordítva: a kedvező földrajzi helyzet segíti Svájc, Belgium vagy Szlovákia fejlődését. Ez akkor sem változik, ha korszakonként más számít előnynek. Például a meleg tengeri kijárat vagy a nyersanyagbőség manapság aligha meghatározó tényező sem a növekedés, sem a versenyképesség szempontjából.

c) A neoklasszikus irányzatot jellemző leegyszerűsítés (redukcionizmus) és egyoldalú anyagelvű közelítés ellenében a modern közgazdaságtan, pénzügy és üzleti tudomány elismeri *a diskurzus, mindenekelőtt a nyilvánosság különböző szféráiban zajló közbeszéd várakozás- és értékalakító szerepét*, ami von Mises és Knight óta az elemzés bevett szempontja volt és maradt.⁷ Röviden: a közbeszéd nem pusztán tükrözi, hanem alakítja is mindazt, amit a társadalom többsége helyesnek tart, elfogad vagy – ellenkezőleg – elvet, elutasít, talán fel is kel ellene. A korrupció egyes társadalmakban (például Skandináviában) megvetés tárgya, ezért jogszabályok is üldözik, más országokban (például a levantei térségben) meg évszázadok óta ez az élet rendje.

Az átalakult országok társadalma bőséges tapasztalatokkal rendelkezik arról, hogy a közbeszéd miként alakítja az értékrendet. Egyszerű példa: az 1970-es évtizedben a munkahelyét változtató „vándormadárnak”, az árkülönbségeket kihasználó „spekulánsnak” vagy orosz szóval „neppernek” bélyegezték. Lehetett neki akármennyi pénze, el nem ismerték, sokszor nem csak hivatalosan, de a társaságban sem. A fiatal nemzedék számára nem is érthető, milyen konkrét erővé tudott válni egy effajta elvárás, ami egyáltalán nem függött a kommunista párt elfogadottsági indexétől.

d) Ezzel elértünk a – hagyományos közgazdaságtanban axiomatikus – társadalmi elfogadottság mozzanatához. Oroszországban a privatizációt rablásnak, a magántulajdont erkölcsstelennek, a tekintélytisztetletet elvárhatónak és feltétlennek tekinti a társadalom nagy része. Épp ezért az 1990-es évtized liberális kísérleteit a nemzeti megsemmisülés, egy kis réteg bűnös játszadozása időszakának tekintik, és ezért elutasítják. Akkor már jobb az erős kéz – ez az érvelés Hollandiában fel sem merülne. Mindebből az következik, hogy a jó intézményeket segítő, megalapozó négy mozzanat kimutatása és értelmezése az intézményi iskola megkerülhetetlen feladatai közé tartozik.

⁷ E kérdésről részletesen lásd Deirdre McCloskey háromkötetes összegzését (McCloskey [2006–2016]).

3. Teljesen új kutatási irányt szab az irányzatnak az *illiberális állam immár egy-három évtizedes tapasztalata*. Ma már a BRICS-országok (Brazília, Dél-afrikai Köztársaság, India, Kína és Oroszország) modelljét kevesen tartják követésre méltónak. Az azonban vitán felül áll, hogy az efféle megoldás több változatában is életképesnek bizonyult (akkor is, ha nem tudjuk, meddig marad ez így). Ez a modell a parancsgazdaság és a piacgazdaság közötti harmadik útként értelmezhető. Egyes esetekben a szovjet modell öröksége él tovább (*Magyar* [2019]), míg Kína és Brazília esetében más okok húzódnak meg. A következő évtizedek fő kérdése éppen az lesz, hogy mikor, meddig és milyen feltételek mellett lesz ez az „újítás” fenntartható az egyes országokban.

Az intézményi közelítés potenciálja

Befejezésésképpen azt vizsgáljuk, hogy milyen jövője lehet az intézményi iskolának a heterodox megközelítések sorában. Ma már jól látható ugyanis, hogy – részint hatalmi, pénz- és presztízssokokból, részint belső konstrukciója miatt – a neoklaszikus főáram biztos nem változik meg úgy, ahogy *Colander és szerzőtársai* [2004] felvetéséhez társulva másfél évtizede magunk is vártuk volna. Az efféle átalakulásnak inherens korlátai vannak, ami különösen a globális pénzügyi válságok és a hibrid rendszerek elemzése kapcsán vált szembeötlővé. Ebből következően bizonyos, hogy az intézményi iskola a főáramon kívül az egyik versengő paradigma letéteményeseként érvényesülhet, ha nem kíván fokozatosan elhalni, és a rokon irányzatok egyikében feloldódni.

Az új intézményi iskola – például *Ménard–Shirley* [2014] programadó írása nyomán – más úton jár: ők a fősodor elemzési eszközeinek átvételében látják a megoldást.⁸ Márpedig nem mondunk újat, ha arra emlékeztetünk: a kérdés felvetése minden tudományszakban már sugallja a választ. *Mirowski* [2012] mélyenszántó elemzéssel mutatja be azt, hogy a matematikai formalizmus – a valódi elmélet helyét átvéve – hogyan vezetett el szükségképpen a piacok mindenhatósága (az eredetiben: a „hatékony piacok”) elméleti tévtanához (187–193. o.). A zsákutca meghaladására *Hodgson* [2019] egymással versengő és egymást kiegészítő taktikákat javasol (154–175. o.). Ezek közül mi a következő négyet véljük megszívlelendőnek.

1. Tovább kell erősíteni az intézményi irányzatban hagyományosan erős *interdiszciplinaritást*. Ez voltaképpen nem újdonság, hiszen a gazdaság széles értelmezése mellett a politikatudomány, a szociológia, a közigazgatás-tudomány, az állam- és jogtudomány, sőt a lélektan és a történettudomány irányába hagyományosan nyitott volt. Utóbbiak eredményeire jó esetben maga is épített, vitáikból részt vállalt. Ekképpen a közgazdaságtan – korábbi imperialista törekvéseit feladva – visszatér a társadalomtudományok közé, és azokkal szerves kölcsönhatásban fejlődik.

2. Nyíltan és rendszerszerűen kell *vállalni a szembesülést és az ütközést a főáram képviselőivel*. A fősodor elemzői számos esetben ugyanazt a kérdést mintegy más nyelven fogalmazzák meg. Ekképpen gyakran eleve más válaszokra lelnek, de ezek relevánsak

⁸ Ezt szokás az egyetemen „módszertani igényesség” címszó alatt tárgyalni.

lehetnek. Egyebek mellett a főáram módszertani fegyelme segíthet az intézményi érvelés feszebbé tételében és bizonyításainak célratörőbbé tételében. Ez különösen akkor lehet sikeres, ha azonos fórumokon mérhetik össze mondandójukat.

3. Igen fontos mozzanata lehetne a heterodoxia fennmaradásának, ha *szervezett közösségként tudna megjelenni* – úgy, ahogy ez a neoklasszikus főáramban háromnegyed évszázada megvalósult. Fontos lenne a hasonló közelítések és törekvések megismérése, idézése, vitára bocsátása, az adott irányzatban született művek szakmai visszhangjának megteremtése bemutatók, könyvbírálatok révén. Még fontosabb lenne mindennek a tananyagokban történő megjelenítése és persze az egyetemi-akadémiai előrejutás lehetőségeinek a megőrzése. Nem egy területről és esetről tudunk, ahol a szakmai vitát a főáram képviselői azzal vélték megkerülhetőnek, hogy a versenytársat egyszerűen más szakterületre utalták. Alexander Gerschenkron vagy Albert Hirschman ma már nem férne el egy magára valamit is adó közgazdasági tanszéken. Az efféle kérdések művelői gyakorta az üzleti iskolák, a jogi karok, a történeti, közigazgatási vagy éppen a nemzetközi tanulmányok tanszékein lelnek alkalmazást, bár eredményeik alapján közgazdaság-tudományi besorolásuk aligha lehet kétséges.

Ezért elméleti és gyakorlati alapon egyaránt vitatjuk a nem főáramú szerzők legátfogóbb seregszemléjét összeállító kötet szerkesztőinek (*Mearman és szerzőtársai* [2019] 286–292. o.) összegző értékelését, amely a közgazdasági heterodoxiát iskolaként vagy episztemológiai közösségként értelmezi. A korábbiakhoz társulva mi is úgy látjuk: a fősodron kívül maradók között erősebb a széthúzás, a vetélkedés és a tartalmi elkülönülés, mint a főáram és eme áramlatok között. Ez kézenfekvő a disequilibrium-iskola vagy az új intézményiek esetében, és attól sem független, hogy csak az előtt nyílnak meg a tekintélyes publikációs fórumok és a vezető egyetemeken az előmenetel útjai, akit a fősodorba befogadnak. Még az 1950 és 2000 közti fél évszázadban is az volt a norma, hogy egy tanszéken belül többféle nézet is megfér. Mi több, akár a Nobel-díjat is megkaphatta 1974-ben a szakma és a politika ellenoldalán álló Gunnar Myrdal és Friedrich August von Hayek. Ez ma már teljességgel elképzelhetetlen. A plurális közgazdaságtan hívei még doktori szinten sem és színésítésként sem férnek be a világszinten egységesített tananyagba, nem is szólva a tömegeket képző pénzügyi, menedzsment- és kommunikációs/marketingirányú képzésekről.

4. A *minőség kérdése*. Az angol közgazdászok körében Joan Robinson-hatásként ismerik azt a jelenséget, amikor valakinek a komoly, igaz felismerését az hitelteleníti, hogy párthívei órá hivatkozva nyilvánvaló képtelenségekkel állnak elő. Ha valaki bizonyos rendszerességgel veszi kézbe a heterodox lapokat, annak számára nagyon is ismerős jelenségről van szó. Sajnos nem ritka, hogy az akolmeleg színvonalatlan írások számára is teret ad.

Ennek ellensúlyozására javasolja Geoffrey Hodgson legutóbbi, kritikus-önkritikus kötete zárófejezetében (*Hodgson* [2019]), hogy a minőség biztosítását bizony az első helyre kell tenniük azoknak, akik a mai főáram szertartásrendjét meghaladandónak vélik. Az a tény, hogy egy közelítés valamihez képest alternatív, nem eredményezhet sem felszínességet, sem gondolati fésületlenséget, sem pedig a tudományos kifejtés ismert koherencia- és bizonyításgényének mellőzését. Sőt az is jogos észrevétel, hogy a közös politikai álláspont nem tehet elnézővé a szakmai igénytelenséget, az eredetiséget

hiánya vagy éppen a kifejtés elnagyoltsága tekintetében. Jól érvelt álláspontot, új megítélést bármely tudományszakban nehéz azzal lenullázni, hogy kevés benne a matematika, vagy nem kellőképpen új a modell felépítése.

Együttműködés a határterületekkel

Már eddig is láttuk, hogy az intézményi közelítést nem egyszerű elhatárolni más tudományágak és irányzatok (például az evolutív és a viselkedési gazdaságtan) párhuzamos törekvéseitől. A teljesség igénye nélkül emelünk ki alább néhány olyan – nagy befolyású szerzők jegyezte – kezdeményezést, amelyet az intézményi közelítés megújítása során érdemes lehet beépíteni vagy továbbgondolni, eredményeire építeni.

1. Daron Acemoglu és James Robinson a legutóbbi kötetükben – az illiberális fordulatra is reagálva – finomítják korábbi kötetük meglátásait (*Acemoglu–Robinson* [2019]). Arra jutnak, hogy a befogadó intézmények önmagukban aligha életképesek, mi több, „megfelelő” politikával ki is lehet üresíteni őket. Ezért érvelésükben új szerepet kap a polgári társadalom és az ez által generált, célzott kollektív cselekvés. Enélkül nemigen lehet megtalálni az intézményi szétesés és az önkényuralom közötti keskeny folyosót, amelyen a többség érdekében haladni érdemes. Ez a meglátás általános érvényű ugyan, de hangsúlyos lehet a posztkommunista országokban, és bizonyára közelebb áll a szociológia és a politikatudomány, mint a mikroökonomia és annak ága, az új intézményiek felvetéseihez.

2. A mai társadalomban általában és a pénzpiacon konkrétan meghatározóvá váltak olyan narratívák, amelyeket a senki által sem ellenőrzött közösségi média exponenciális ütemben terjeszt. Aligha meglepő, hogy éppen a pénzpiacok elemzéséért Nobel-díjjal kitüntetett Robert Shiller adott közre egy elemző és egyben programadó kötetet (*Shiller* [2019]), amelyben a szövegek – köztük a pénzpiacokon hagyományosan nagy hatású pletykák, rémhírek, híresztelések – járványszerű terjedésének elemzését javasolja, részben a *big data* kapcsán már kialakult eszközök bevetésével. Mivel szerinte a rémhírek terjedését a virológiai modellekkel lehet jól leírni, az efféle módszer merőben új következtetésekre vezethet a pénzügyi intézmények működésének megértésében is.

3. Az angolszász világban kevesebb figyelmet kap, de térségünk szempontjából sok tekintetben továbbra is relevánsabb a német közgazdaságtan és annak különféle ágai. Első helyen említendő az *ordoliberalizmus* (*Dold–Krieger* [2019]), amelynek az elmúlt két évtizedbeli térhódítását – a fent ismertetett szerzők, főleg Hodgson, Rutherford, illetve Sinha és Thomas kötetei nyomán – bemutattuk. Ez az irányzat hagyományosan erősen gazdaságpolitikai ihlettségű.

Létezik egy elvontabb irányzat is, amely a szerzői által „három földrész tankönyvének” nevezett mű (*Kasper és szerzőtársai* [2012]) köré rendezhető. E kötet a vezető intézményi lapok elvontsági foka alapján alkot modelleket, ugyanakkor nem mellőzi a gyakorlati alkalmazásokat sem. Az utóbbiban kiemelt téma a versenypolitika, a világkereskedelmi rendszer, a technológiapolitika és a nemzeti bajnokok kérdésköre – mindegyikük külön monográfiát érdemel.

Harmadikként pedig az *adózás* és a demokrácia kérdéseit, az adótudatosság, az adókerülés és az adóverseny témáját említhetjük. Ezekben alkot a német Bölcsek Tanácsa (*Sachverständigenrat*) elnökeként is közismert freiburgi professzor, Lars Feld, a mai nemzedék meghatározó személyisége, aki jellemzően nagyszámú angol nyelvű folyóiratcikke révén vált ismertté és idézetté.

4. Végül mind kutatási programként, mind pedig érzékelhető eredményeket hozó irányzatként szólunk az *illiberális rendszerek elemzéséről* (Holmes és szerkesztőtársai [2021], Magyar–Madlovics [2020]). Ezen elemzések szerint az összehasonlító gazdaságtan két hagyományos ideáltípusa mellett egy harmadik – a tekintélyelvű piacgazdaság – is megjelent, mi több, hosszabb ideje működik. Ráadásul jó okunk van annak feltételezésére is, hogy ezek a rendszerek sem múlnak ki csöndben. A teljesség igénye nélkül Kína, Japán, Szingapúr, Közép-Európa és Latin-Amerika számos állama vagy éppen az arab világ rengeteg tanulmányoznivalóval látja el az elemzőt. Az egyes esetek értelmezésén túl is fölvetődik a kérdés: ez a „harmadik út” meddig tartható fenn, milyen feltételek mellett és milyen áron? Mind az előrejelzésben, mind a leíró elemzésben meghatározó lesz az a klasszikus intézményi gazdaságtani kérdéssor, hogy mi mivel meddig és milyen következményekkel vegyíthető.

Összegzés

E tanulmányban – a teljesség igénye nélkül – kísérletet tettünk az intézményi közgazdaságtan mibenlétének, helyzetének és kilátásainak bemutatására a világ újabb közgazdasági irodalmának egy szempont szerinti áttekintése alapján. Rámutattunk arra, hogy – viszonylagos térvessztése ellenére – ez a régi irányzat ma is hangsúlyosan jelen van a közgazdasági világhírben. Mi több, ez az irányzat olyan kérdéseket vizsgál, amelyek a közepes fejlettségű országokban általában, a közép-európai térségben konkrétan is, hasznos lehet a kialakult helyzet megértésében és a lehetséges alternatívák tudományos igényű felvázolásában. Mivel megújulása és relevanciája kézzelfogható, jó esetben a szakirányú (köztük a szervezési-vezetési és pénzügyi) felsőoktatás szerves részévé is válik.

Hivatkozások

- ACEMOGLU, D.–ROBINSON, J. A. [2019]: *The Narrow Corridor: States, Societies and the Fate of Liberty*. Penguin Press, New York, <https://doi.org/10.1017/s1537592720001838>.
- AUERBACH, A. [2019]: Fiskális politika. Megjelent: *Blanchard, O.–Summers, L.* (szerk.): *Fejlődés vagy forradalom?* Pallas Athéné Könyvkiadó Kft., Budapest, 143–170. o.
- BERNANKE, B. [2017]: *Volt merszünk cselekedni. Emlékirat egy válságról és utóéletéről.* Napvilág Kiadó, Budapest.
- BLANCHARD, O.–SUMMERS, L. [2019]: A stabilizációs politika újragondolása: fejlődés vagy forradalom? Megjelent: *Blanchard, O.–Summers, L.* (szerk.): *Fejlődés vagy forradalom?* Pallas Athéné Könyvkiadó Kft., Budapest, 9–47. o.

- BOD PÉTER ÁKOS [2014]: Heterodox gazdaságpolitikák ideje. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BOURGUIGNON, F.–PLATTEAU, PH.–BALAND, J.-M.–VERDIER, TH. [2020]: The Handbook of Economic Development and Institutions. Princeton University Press, Princeton, N. J. <https://doi.org/10.1515/9780691192017>.
- CHANG, H.-J. [2007]: Institutional Change and Economic Development. UNU Press, New York–Helsinki.
- CHAVANCE, B. [2009]: Institutional Economics. Routledge, London–New York.
- COLANDER, D.–HOLT, R.–ROSSER, B. [2004]: The changing face of mainstream economics. *Review of Political Economy*, Vol. 16. No. 4. 485–499. o. <https://doi.org/10.1080/0953825042000256702>.
- COLANDER, D.–HOLT, R. P. F.–ROSSER, B. [2010]: How to win friends and (possibly) influence mainstream economists. *Journal of Post-Keynesian Economics*, Vol. 32. No. 3. 397–408. o. <https://doi.org/10.2753/pke0160-3477320305>.
- COMMONS, J. [1934]: Institutional Economics. MacMillan, New York, N. Y.
- CSABA LÁSZLÓ [2009]: A szovjetológiától az új intézményi közgazdaságtanig: töprengések két évtized távlatából. *Közgazdasági Szemle*, 56. évf. 9. sz. 749–768. o.
- CSABA LÁSZLÓ [2018]: Az intézményi közgazdaságtan és a főáram. *Közgazdasági Szemle*, 65. évf. 1. sz. 1–23. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2018.1.1>.
- CSABA LÁSZLÓ [2020]: A fejlődéstan apoteózisa. *Magyar Tudomány*, 181. évf. 1. sz. 80–85. o.
- DASGUPTA, P.–GOYAL, S. [2019]: Narrow identities. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, Vol. 175. No. 3. 395–419. o. <https://doi.org/10.1628/jite-2019-0025>.
- DE VROY, M. [2016]: A History of Macroeconomics from Keynes to Lucas and Beyond. Cambridge University Press, Cambridge–New York, N. Y.
- DOLD, M.–KRIEGER, T. (szerk.) [2019]: Ordoliberalism and European Economic Policy: between Realpolitik and Utopia. Routledge, London, <https://doi.org/10.4324/9780429202032>.
- GALBÁCS PÉTER [2020]: The Friedman-Lucas Transition in Macroeconomics. Academic Press, San Diego–Amszterdam, <https://doi.org/10.1016/c2018-0-00273-x>.
- GALBRAITH, J. K. [1970]: Az új ipari állam. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest.
- GRABEL, I. [2019]: When Things Don't Fall Apart: Global Financial Governance and Development Finance in the Age of Productive Incoherence. The MIT Press, Cambridge, M. A.–London, <https://doi.org/10.7551/mitpress/11073.001.0001>.
- HECKMAN, J.–MOKTAN, S. [2020]: Publishing and promotion in economics: the tyranny of the top five. *Journal of Economic Literature*, Vol. 58. No. 2. 419–470. o. <https://doi.org/10.1257/jel.20191574>.
- HODGSON, G. [1989]: Institutional economics: the old versus the new. *Review of Political Economy*, Vol. 1. No. 3. 249–269. o. <https://doi.org/10.1080/095382589000000021>.
- HODGSON, G. [2009]: The great crash of 2008 and the reform of economics. *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 33. No. 6. 1205–1221. o. <https://doi.org/10.1093/cje/bep050>.
- HODGSON, G. [2014]: On fuzzy frontiers and fragmented foundations – some reflections on the original and new institutional economics. *Journal of Institutional Economics*, Vol. 10. No. 4. 591–611. o. <https://doi.org/10.1017/s1744137414000307>.
- HODGSON, G. [2019]: Is There a Future for Heterodox Economics? Edward Elgar, Cheltenham, <https://doi.org/10.4337/9781789901597>.
- HOLMES, S.–SAJÓ ANDRÁS–UITZ RENÁTA (szerk.) [2021]: The Routledge Handbook of Illiberalism. Routledge, London.
- KASPER, W.–STREIT, M.–BOETTKE, P. J. [2012]: Institutional Economics: Property, Competition, Policies. 2. kiadás, Edward Elgar, Cheltenham.

- LAWSON, T. [2015]: *Essays on the Nature and State of Modern Economics*. Routledge, Abingdon–New York, N. Y. <https://doi.org/10.4324/9781315724416>.
- MAGONE, J. M.–LAFFAN, B.–SCHWEIGER, CH. (szerk.) [2016]: *Core-Periphery Relations in the EU: Power and Conflict in a Dualist Political Economy*. Routledge, London, <https://doi.org/10.4324/9781315712994>.
- MAGYAR BÁLINT (szerk.) [2019]: *Stubborn Structures*. CEU Press, Budapest–New York, N. Y.
- MAGYAR BÁLINT–MADLOVICS BÁLINT [2020]: *The Anatomy of Post-Communist Regimes*. CEU Press, Budapest–New York, N. Y.
- MARCUZZO, M. C. [2019]: Is there a Cambridge approach to economics? Megjelent: *Sinha, A.–Thomas, A. M.* (szerk.): *Pluralistic Economics and Its History*. Routledge, London, 122–135. o. <https://doi.org/10.4324/9780429278860-9>.
- McCLOSKEY, D. N. [2006–2016]: *The Bourgeois Era. I–III. kötet*. University of Chicago Press, Chicago, IL.
- MEARMAN, A.–BERGER, S.–GUIZZO, S. [2019]: *What is Heterodox Economics? Conversations with Leading Economists*. Routledge, London, <https://doi.org/10.4324/9781315188737>.
- MÉNARD, C.–SHIRLEY, M. [2014]: The future of new institutional economics: from early intuitions to new paradigm? *Journal of Institutional Economics*, Vol. 10. No. 4. 541–565. o. <https://doi.org/10.1017/s174413741400006x>.
- MÉNARD, C.–SHIRLEY, M. (szerk.) [2008]: *Handbook of New Institutional Economics*. Springer, Dordrecht, <https://doi.org/10.1007/978-3-540-69305-5>.
- MERKEL, W.–KOLLMORGEN, R.–WAGENER, H.-J. [2019]: *The Handbook of Political, Social and Economic Transformation*. Oxford University Press, Oxford–New York, <https://doi.org/10.1093/oso/9780198829911.001.0001>.
- MIROWSKI, PH. [2012]: The unreasonable efficacy of mathematics in economics. Megjelent: *Maki, U.* (szerk.): *Philosophy of Economics*. Elsevier, Amszterdam, 159–198. o. <https://doi.org/10.1016/b978-0-444-51676-3.50007-5>.
- MODY, A. [2017]: *Eurotragedy: a Drama in Nine Acts*. Oxford University Press, Oxford–New York, <https://doi.org/10.1093/oso/9780199351381.001.0001>.
- MONGA, C.–LIN, J. Y. (szerk.) [2019]: *Oxford Handbook of Structural Transformation*. Oxford University Press, Oxford–New York, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198793847.001.0001>.
- PIROSKA DÓRA–ROSTA MIKLÓS [2020]: Introduction to the Kornai 90 Symposium. *Journal of Institutional Economics*, Vol. 16. No. 1. 41–47. o. <https://doi.org/10.1017/s1744137419000444>.
- PIROSKA DÓRA–ROSTA MIKLÓS (szerk.) [2021]: *Systems, Institutions and Values in East and West: Confronting with the Oeuvre of János Kornai*. CEU Press, Budapest–New York.
- ROSEFIELDE, S. [2013]: *Asian Economic Systems*. World Scientific, <https://doi.org/10.1142/8589>.
- RUTHERFORD, M. [1999]: *Institutions in Economics: The Old and New Institutionalism*. 2. kiadás. Cambridge University Press, Cambridge–New York, N. Y.
- RUTHERFORD, M. [2001]: Institutional economics: then and now. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 15. 3173–194. o. <https://doi.org/10.1257/jep.15.3.173>.
- SAMUELS, W. [2000]: Institutional economics after one century. *Journal of Economic Issues*, Vol. 34. No. 2. 305–315. o. <https://doi.org/10.1080/00213624.2000.11506268>.
- SAMUELS, W. J. [2004]: The market: social construction and operation. *Journal des Économistes et des Études Humaines*, Vol. 14. No. 2. 305–315. o. <https://doi.org/10.2202/1145-6396.1123>.

- SHILLER, R. E. [2019]: *Narrative Economics: How Shocks Go Viral and Drive Major Economic Events*. Princeton University Press, Princeton, N. J.
- SINHA, A.–THOMAS, A. M. (szerk.) [2019]: *Pluralistic Economics and Its History*. Routledge, London, <https://doi.org/10.4324/9780429278860>.
- SPITHOVEN, A. [2019]: Similarities and dissimilarities between original institutional economics and new institutional economics. *Journal of Economic Issues*, Vol. 53. No. 2. 440–447. o. <https://doi.org/10.1080/00213624.2019.1594532>.
- STREETEN, P. [1990]: Gunnar Myrdal. *World Development*, Vol. 18. No. 7. 1031–1037. o. [https://doi.org/10.1016/0305-750x\(90\)90084-b](https://doi.org/10.1016/0305-750x(90)90084-b).
- SURÁNYI-UNGER TIVADAR [1930/2010]: *Economics in the Twentieth Century*. Routledge Library edition, London.
- SZABÓ KATALIN [2003]: Az új intézményi iskola – avagy összefér-e a tudományos szigor a társadalmi relevanciával? Megjelent: *Bekker Zsuzsa* (szerk.): *Tantörténet és közgazdaságtudomány*. Aula Kiadó, Budapest, 356–386. o.
- TÓTH TIHAMÉR [2019]: Versenyjog és integráció. Megjelent: *Kovács Lajos Péter* (szerk.): *Közeltávol Európa*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 125–188. o.
- TÖRÖK ÁDÁM [2009]: Társadalomtudományi tények és természettudományos módszerek. *Közgazdasági Szemle*, 56. évf. 12. sz. 1067–1087. o.
- VARUFAKIS, I. [2016]: *And the Weak Suffer What They Must?* Bodley Head, London.
- VEBLEN, TH. [1899/1975]: *A dologtalan osztály elmélete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- VOIGT, S. [2019]: *Institutional Economics: An Introduction*. Cambridge University Press, Cambridge–New York, N. Y.
- WHITLEY, R.–ZHANG, Y. (szerk.) [2016]: *Changing Asian Business Systems*. Oxford University Press, Oxford–New York.
- ZALAI ERNŐ [1999]: A közgazdaságtudomány metodológiájáról és a matematikai közgazdaságtanról a Neumann-modell ürügyén. *Közgazdasági Szemle*, 46. évf. 7–8. sz. 600–628. o.